

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫ
ӨНІМДЕРІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ**

**ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**INCREASING THE COMPETITIVENESS OF PRODUCTS OF AGRICULTURAL SECTOR
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Л.А. ОМАРБАКИЕВ

э.ф.д.

Ж.Қ. ЖАРЫЛҚАСЫН*

PhD докторанты

«Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: jarylqap@gmail.com*

Л.А. ОМАРБАКИЕВ

д.э.н.

Ж.К. ЖАРЫЛҚАСЫН*

докторант PhD

Университет «Тұран», Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: jarylqap@gmail.com*

L.A. OMARBAKIYEV

Dr. E. Sc.

ZH. ZHARYLKASSYN*

PhD student

Turan University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: jarylqap@gmail.com*

Аңдатпа. Қазақстан үшін басым міндет ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Агроөнеркәсіптік кешен салалары мен кәсіпорындарының бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастыру ғылыми тұрғыдан және шаруашылық жүргізу практикасында ерекше маңызға ие. Аграрлық өндірісті жүргізудің ғылыми негізделген технологиялары ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімдері мен тамақ өнімдерін талап етілетін көлемде өндіру мен өткізуді көздейді. Авторлар шикізатты қайта өңдеудің негізгі проблемаларының бірі шикізат бірлігінен түпкілікті тауарлардың төмен шығуы екенін атап өтті. Экспорттық тауашаларды толтыру және импортты алмастыруды қамтамасыз ету мақсатында агроөнеркәсіптік кешеннің экспортқа бағдарланған жаңа секторлары зерттелді. Атап айтқанда, қайта өңдеу өнеркәсібі саласында өндірісті техникалық және технологиялық қайта жарақтандыру, сондай-ақ азық-түлік ассортиментін кеңейту және Еуразиялық Экономикалық Одақтағы негізгі сауда әріптестерімен бәсекелестікке тең жағдай жасау үшін халықаралық сапа стандарттарына көшу өзекті болып қалуда. Зерттеу нәтижелері Техникалық реттеу, Сауда, бәсекелестікті қорғау, ақпарат, кеден және шекара қызметтері, шаруашылық жүргізудің мынадай басым бағыттары бойынша аграрлық сектордың ұйымдық-экономикалық құрылымын жетілдіру мәселелеріне түзетулер енгізу қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді: АӨК-де интеграцияны дамыту, сатып алу, сақтау, тасымалдау, қайта өңдеу және өткізу функцияларын орындайтын агроөнеркәсіптік құрылымдар, тиімді материалдық ресурстарды қалыптастыруды көздейтін аграрлық нарықтарды ұйымдастыру. Осылайша, ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру көптеген факторларға байланысты деп айтуға болады, оларды сақтау саланың экономикасын көтерудің міндетті шарты болып табылады.

Аннотация. Приоритетной задачей для Казахстана является повышение конкурентоспособности национальной экономики. Формированию конкурентных преимуществ отраслей и предприятий агропромышленного комплекса присуща особая значимость в научном отношении и практике хозяйствования. Научно обоснованные технологии ведения аграрного произ-

немесе белгілі бір өнім нарығында бәсекелестіктің қозғаушы күші ретінде әрекет ететін әлеуметтік-экономикалық орта мен кәсіпорындардың өндірістік және экономикалық қызметінің құбылыстары мен процестері ретінде анықтаймыз. Агроөнеркәсіптік кешенде оны бағалау кезінде аймақтық және табиғи жағдайларды, сондай-ақ мемлекеттің рөлін ескеру қажет.

Қазақстан ең алдымен халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесін шешу үшін жер және еңбек ресурстарына ие. Бұдан басқа, Республика аграрлық шикізаттың негізгі өндірушілері болып табылатын әлемнің 25 елінің қатарына кіреді. Қазақстан аумағы 9 көрсеткіш бойынша, ауыл шаруашылығы алқаптарының ауданы, дәнді дақылдар, картоп егістіктері бойынша әлемдегі алғашқы тоғыз елдің қатарына кіреді. Сарапшылардың бағалауы бойынша, республиканың ресурстары оның халқы тұтынғаннан 3 есе көп азық-түлік өндіруге мүмкіндік береді [3].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Ауыл шаруашылығының төмен қамтамасыз етілуі және отандық машина жасаудың нашар дамуы, тауар өндірушілердің төлем қабілеттілігінің төмендігі, кредиттерге қол жеткізудің қиындығы, инвестициялардың тапшылығы аграрлық өндірістің дамуына елеулі тежегіш болып қалуда. Ауыл шаруашылығы құралымдары техникасының жеткіліксіздігі салдарынан ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алаңдарын қысқартады және оңайлатылған технологияларға көшеді, бұл өнімділіктің, өнімділіктің төмендеуіне және өнім ысырабының өсуіне әкеп соғады. Аграрлық ғылым тиісті деңгейде емес: отандық ғалымдар әзірлеген жануарлардың сорттары мен тұқымдары толықтырылмайды және аграрлық өндіріске енгізілмейді, бірақ шет елдерден әкелінеді. Осының салдарынан ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі төмен болып қалуда, бұл Еуропа елдеріне қарағанда 8-10 есе төмен.

Қазақстанның азық-түлік саласының стратегиялық дамуы орта және ұзақ мерзімді мақсатты болжамдардың кең спектрін қамтиды. Болжаудың кең таралған әдістеріне: сараптамалық болжау, технологиялық болжау, нормативтік болжау, сценарий әдісі жатады. Болжау әдістерін қолданған кезде сандық ақпаратқа артықшылық беріледі. Сандық ақпараттың артықшылығы бар, ол дәл математикалық әдістер мен модельдерді қолдануға және жағдайдың даму тенденцияларын белгілі бір дәлдікпен, сенімді аралықтарды, есептеу кезінде мүмкін болатын қателіктерді және т.б. көрсете отырып анықтауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

АӨК дамытудағы негізгі кемшіліктер – техникалық және технологиялық жарақтану деңгейінің төмендігі салдарынан өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің әлсіздігі; тұтынудың жалпы көлеміндегі азық-түлік тауарлары импортының үлесі жоғары. Ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізудің ғылыми негізделген технологиясының бұзылуы ішкі және сыртқы нарықта бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімі мен азық-түлігін талап етілетін мөлшерде өндіруге және өткізуге мүмкіндік бермейді. Сондықтан көптеген ауыл шаруашылық фермерлері айтарлықтай шығындарға немесе минималды пайдаға алуда, бұл өндірісті ұлғайтуға мүмкіндік бермейді. Сонымен қатар, олар айналым қаражатының жоқтығынан, қаржы ресурстарының жетіспеушілігінен, өнімнің сапасын төмендетеді және өзіндік құнын арттырады [4].

Мал шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мал өнімділігінің күрт артуын болжайды, сондықтан мамандануы мен шоғырлануын ескере отырып, мал шаруашылығын дамыту қажет. Біздің есептеуімізше, облыстарда толыққанды азықтандыру есебінен ғана жоғары сапалы етті неғұрлым төмен бағамен (18-20%-ға) қосымша алуға болады, бұл отандық мал шаруашылығы өнімінің бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Мал шаруашылығының тиімділігін арттыру үшін тиісті қаржылық қамтамасыз етумен орта және ірі тауарлы фермаларды қалыптастыру мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу керек.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеудің басты проблемасы – түпкілікті өнімнің шикізат бірлігінен шығуының салыстырмалы түрде төмен болуы. Шағын цехтарда күнбағыс майының шығымы – 25%, ал мамандандырылған кәсіпорындарда – 40-45%, алма шырынының шығымы – 56-60 және 90% құрайды. Осыған байланысты АӨК дамыту үшін қосылған құны жоғары өнім шығару және қайталама ресурстарды пайдалану мақсатында ауыл шаруашылығы шикізатын терең қайта өңдеуге баса назар аудару қажет. Өлемдік нарықта ауыл шаруашылық өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қолдау қажет [5].

Бәсекеге қабілеттілік әлеуетін мынадай элементтердің бірлігі ретінде қарастыруды ұсынуға болады: бәсекеге қабілеттілікті арттыру факторлары; бәсекеге қабілеттілікті арттыру резервтері; бәсекелестік стратегия. Бәсекеге қабілеттілік әлеуеті өндірістің орнықтылығына қол жеткізу үшін, оның ішінде нарықтағы үлесті сақтау және кеңейту, пайданы барынша ұлғайту үшін

қажетті деңгейді қамтамасыз етуге және қолдауға мүмкіндік береді.

Бәсекеге қабілеттілікті арттырудың әлеуетті мүмкіндіктерін нақты шындыққа айналдыру процесі осы резервтерді пайдалану мазмұнын құрайды. Әлемдік және отандық нарықтағы баға жағдайын талдау 2011 жылдан бастап 2016 жылға дейін астық өнімдерінің, әсіресе бидай, күріш, күнбағыс майы, сиыр еті, шошқа еті, қой еті, құс еті, сары май, ірімшіктердің бағасы жоғары қарқынмен өскенін көрсетеді [6].

Экономикалық дамыған елдердің практикасында 1-формула бойынша өнімнің стандартты сапасы шартымен оның өндіріс, экспорт және импорт көлемдері бойынша бәсекеге қабілеттілігін бағалау әдісі кеңінен қолданылады:

$$IK_i = \frac{X_i}{VQ_i - X_i + M_i}, \quad (1)$$

мұндағы IK_i – i -ші өнімнің бәсекеге қабілеттілік коэффициенті;

Q_i – i - өнімнің өндіріскөлемі;

X_i – i - өнімнің экспорт көлемі;

M_i – i -өнімнің импорт көлемі.

ҚР Статистика комитетінің 2015-2019 жылдардағы деректері және 2021 жылға арналған болжам негізінде Қазақстанның азық-түлік өнімдерінің негізгі түрлерінің бәсекеге қабілеттілік коэффициенті есептелді. 2015-2019 жылдары астық бойынша бәсекеге қабілеттілік коэффициенті 32,5-тен 56,0 бірлікке дейін өсті және перспективада 89,4 бірлікке жетеді; картоп бойынша – іс жүзінде 0-ге тең және тек кейіннен 11,4 бірлікке жетуі мүмкін; көкөністер мен бақша дақылдары бойынша – баяу қарқынмен ұлғаяды (2,7-ден 7,6 бірлікке дейін), 2021 жылға қарай (10,8 бірлік); сүт пен ет бойынша – 0-1, 6 бірлік және перспективада 2-3 бірлік [7].

Осылайша, бағалаудың екі әдісі бойынша астық сыртқы нарықта бәсекеге қабілеттіліктің тұрақты көрсеткішіне ие, ал картоп пен көкөністер үшін ол 2021 жылға қарай жоғары деңгейге жетеді. Бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштерінің тұрақсыздық үрдісі ет және ет өнімдерінің, сүт және сүт өнімдерінің экспорты бойынша байқалады. Астық пен оны қайта өңдеу өнімдерінен басқа, азық-түліктің барлық басқа түрлері бойынша импорт елдің азық-түлік қауіпсіздігінің рұқсат етілген ең төменгі деңгейінен асып түседі, бұл өндіріс көлемінің жеткіліксіздігінің салдары ғана емес, бірінші кезекте өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігімен түсіндіріледі.

Қазіргі уақытта Қазақстан ет өнімдерінің, сүтті, ақ қантты, өсімдік майын, мұздатылған және консервіленген жемістер

мен көкөністерді терең қайта өңдейтін сүт өнімдерінің тауар көлемі бойынша да, өнім бағасы мен сапасы бойынша да әлемдік жетекші өндірушілерімен бәсекеге түсе алмайды. Таяу болашақта бәсекелестік жасау және ТМД елдерінің нарықтары мен әлемдік нарықта өз орнын табу үшін ірі инвестициялар есебінен озық шетелдік компаниялар мен өндірістерге сәйкес келетін қазіргі заманғы озық технологияларды енгізу негізінде қазіргі заманғы бәсекеге қабілетті кәсіпорындар құру қажет.

Қазақстанда бәсекеге қабілетті аграрлық өнімді арттыру үшін: аграрлық азық-түлік секторы саласындағы жалпыұлттық басымдықтарды таңдау арқылы іске асырылатын құрылымдық саясатты жүргізу; азық-түлік импорты кезінде ақылға қонымды протекционизм саясатын жүзеге асыру; ішкі нарыққа түсетін азық-түлік сапасына кепілдік беруді қамтамасыз ету жүйесін құру; егістіктен бастап бөлшек саудаға дейін бүкіл азық-түлік тізбегі қатаң бақылау жүргізу керек.

Саланы қаржылық сауықтыру, өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығында субсидиялауды қоса алғанда, АШТӨ үшін тауарлардың, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігін арттыру, сондай-ақ ветеринариялық, фитосанитариялық қауіпсіздік және сумен қамтамасыз ету саласындағы АӨК субъектілерін мемлекеттік қамтамасыз етуді дамыту, жер қатынастары, техникалық реттеу және мемлекеттік бақылау мен қадағалау жүйесі саласындағы мемлекеттік реттеудің тиімділігін арттыру мақсатында АӨК салаларын мемлекеттік қолдау бойынша бірқатар жүйелі шаралар талап етіледі.

Мал шаруашылығы саласында ІҚМ етінің экспорттық әлеуетін арттыру және ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін етті мал шаруашылығын дамытуға ынталандыру жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет. Асыл тұқымдық базаны дамыту және мал мен құстың генетикалық әлеуетін, оның ішінде одан әрі репродукциялау үшін асыл тұқымды малдардың импорты есебінен арттыру керек. Мал шаруашылығын дамыту үшін шалғайдағы мал шаруашылығын, оның ішінде қой шаруашылығын дамытуды ынталандыратын іс-шаралар кешенін қабылдау қажет. Бұдан басқа, жемшөп өндірісін дамыту, тозған жайылымдық жерлерді қалпына келтіру және суландыру жөнінде шаралар әзірлеу талап етіледі [8].

Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу саласында өндірісті техникалық және технологиялық қайта жарақтандыру, сондай-ақ азық-түлік тауарларының ассортиментін кеңейту және ЕАЭО бойынша негізгі

сауда әріптестерімен бәсекелестікке тең жағдай жасау үшін халықаралық сапа стандарттарына көшу өзекті күйінде қалып отыр. Біз техникалық реттеу, сауда, бәсекелестікті қорғау, ақпарат, кеден және шекара қызметтері мәселелерінде мемлекеттік органдардың стратегиялық құжаттарына түзетулер енгізу қажет деп санаймыз. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық тұрақсыздығын болдырмау және олардың қысқаруына жол бермеу үшін осы кәсіпорындарды қаржылық сауықтыруды жүзеге асыру қажет.

Өлемдік қоғамдастық елдерінің тәжірибесін ескере отырып, тұтынылатын азық-түлік өнімдерінің 80%-ын жеке аграрлық сектор жүргізуі керек, сондықтан азық-түлік қауіпсіздігі төтенше болған жағдайда қорлардың төмен мөлшері елдің азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. АҚШ пен Францияда өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі – 100%, Германияда – 93, Италияда – 78, Жапонияда – 50, Қазақстанда шамамен 50% құрайды. Азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейі тұтыну нормаларына: ет және ет өнімдеріне – 61%, сүт және сүт өнімдеріне – 69%, жемістер мен жидектерге-2% құрайды. Ауыл шаруашылығы шикізатын өңдеу үлесі 35,5%-ды, оның ішінде ет өңдеу үлесі 26%-ды құрайды.

Қазақстанда азық-түлік қауіпсіздігіне қатер ретінде, ең алдымен, жемшөп дақылдары егісінің төмендеуін және соның салдарынан жемшөп базасының нашарлығын, мал басының төмен өнімділігі мен санының аздығын, ауыл шаруашылығы өнімін қайта өңдеу, сақтау және өткізу саласының дамымағандығын, жер ресурстарының сарқылуын, азық-түлік пен техника импортына тәуелділікті есептеу керек.

Бұл міндеттерді іске асыру үшін: мемлекеттік астық ресурстарын тиімді басқару; отандық өндірушілерден астықты қолайлы бағамен сатып алу; астықтың ішкі нарығындағы баға интервенциялары; бәсекеге қабілетті өсімдік шаруашылығы өнімін өндіру мақсатында отандық ауыл шаруашылығы өндірушілерін қолдау қажет. Бұл шараларды жүзеге асыру азық-түліктік астықтың мемлекеттік резервтерін тұрақтандыруға; астық өндірісінің тұрақты өсуін және астыққа және оны қайта өңдеу өнімдеріне ішкі бағалардың тұрақтануын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазақстан экономикасы секторларының артта қалуына алып келетін немесе керісінше оларға салыстырмалы артықшылықтар беретін факторлардың ықпалын ескере отырып, ішкі және сыртқы азық-түлік нарықтарының даму үрдістерін талдауды, жоспарлауды және болжауды жетілдіру

негізінде АӨК стратегиялық басқаруды ұйымдастыруға неғұрлым барабар ғылыми тәсілдерді іздестіру қажет [9].

Қазақстанның азық-түлік саласының стратегиялық дамуы орта және ұзақ мерзімді мақсатты болжамдардың кең спектрін қамтиды. Болжаудың кең таралған әдістеріне: сараптамалық болжау, технологиялық болжау, нормативтік болжау, сценарий әдісі жатады. Болжау әдістерін қолданған кезде сандық ақпаратқа артықшылық беріледі. Сандық ақпараттың артықшылығы бар, ол дәл математикалық әдістер мен модельдерді қолдануға және жағдайдың даму тенденцияларын белгілі бір дәлдікпен, сенімді аралықтарды, есептеу кезінде мүмкін болатын қателіктерді және т.б. көрсете отырып анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстанның АӨК дамуының ұзақ мерзімді болжамын негіздеу кезінде факторлық-нысаналы басқарудың базалық элементтерін пайдаланған орынды. Мұндай элементтерге жетекші факторлық және мақсатты бағыттар бойынша стратегиялық болжау кіреді. Балама сценарийлер әдіс-темесін факторлық-мақсатты тәсілмен біріктіре отырып, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың толыққанды болжамдық көрінісін алуға болады.

Орташа оптимистік сценарий бойынша 2030 жылға қарай Қазақстан халқының жоғары сапалы және экологиялық таза тамақ өнімдеріне қажеттілігін қамтамасыз етуге бағдарланған өндірістік саланы дамытудың прогрессивті моделін толық көлемде іске асыруды болжауға болады. Жалпы алғанда, орташа оптимистік сценарий жаһанданудың күрделі жағдайларында Қазақстанның азық-түлік саласындағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін басқарушылық қызметтің жоғары деңгейін болжайды және мемлекеттің, азық-түлік тауарларын өндірушілер мен түпкі тұтынушылардың стратегиялық мүдделерін үйлесімді үйлестіретін азық-түлікті молықтыруды басқарудың бірыңғай жүйесін ұйымдастырудың қажеттіліктерін барабар көрсетеді [10].

Динамикалық (трендтік) модельдерді, елдік формулалар мен функцияларды пайдалану негізінде біз 2021 жылға дейінгі кезеңге ҚР Өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерін өндірудің болжамды көлемдері (орташа оптимистік сценарий бойынша) 2 формуламен айқындалады.

$$Y_r = a + bx_i, \quad (2)$$

мұндағы Y_r – болжамды көрсеткіш;

x_i – жылдардың шартты мәні;

$a + b$ – регрессия параметрлері.

Трендті талдау болашақта не болатынын бағалауда орын алған оқиғаның

біршама жуықтайтынын түсінуге негізделген. Бұл талдау болашақта мүмкін болатын сәйкестендіру үшін өткен нарықтық тенденцияларды анықтау тәсілі болып табылады.

Мал шаруашылығында өнімнің үлкен үлесі халықтың жеке қосалқы шаруашылықтарында өндіріледі, бұл төмен өнімділіктің себебі болып табылады, ішкі нарықта өсіп келе жатқан тұтынуды қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді, жоғары өзіндік құнға және бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуіне, соның салдарынан импортқа тәуелділіктің қалыптасуына әкеледі.

2020 жылғы 1 қаңтардағы деректер бойынша ірі қара малдың 55,7%-ы, қой мен ешкінің 57%-ы, шошқаның 60%-ы, жылқының 47%-ы және құстың 25%-ы ұсталады. Сондай-ақ мал шаруашылығы өнімдері нарығының дамуы мынадай себептер бойынша тежеледі:

- мал шаруашылығы өнімдеріне баға қалыптастырудың маусымдық сипаты; ауыл шаруашылығы өнімдері экспортының шикізаттық сипаты;

- малды бордақылау және экспортқа ұйымдасқан түрде жіберу бойынша дамыған инфрақұрылымның болмауы.

Аталған проблемалар мынадай іс-шараларды жүзеге асыру кезінде мүмкін болады: мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен мал шаруашылығы өнімдерінің әлеуметтік маңызы бар түрлері бойынша сатып алу операцияларын және баға интервенцияларын жүргізу, бұл ішкі бағаларды тұрақтандыруды және мал шаруашылығы өнімдеріне инфляцияны төмендетуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді; мал шаруашылығы өнімдерінің экспорты көлемін ұлғайту және олардың импорты көлемін азайту.

АӨК қайта өңдеу кіші кешенінің қазіргі жай-күйін тұрақты және өндірістің өсуі үшін елеулі әлеуеті бар деп бағалауға болады. Алайда, елдің шикізатпен қамтамасыз етілуіне қарамастан, қайта өңдеу өнімдерімен жабдықтау деңгейі өте төмен болып қалуда. Мысалы, соңғы 5 жылда негізгі өнім түрлері бойынша өндірістің жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу үлесі мынадай: ет бойынша – 22%, сүт бойынша – 28%, жеміс-көкөніс дақылдары бойынша – 4,8% [11].

Нәтижесінде республиканың ішкі азық-түлік нарығы импортқа тәуелділіктің жоғары деңгейімен сипатталады. 2019 жылы импортталатын қайта өңделген өнімнің жалпы көлемі 2012 жылмен салыстырғанда 2,1 есе өсті. Әсіресе ет-сүт, май-тоң май өнімдері мен жеміс-көкөніс консервілері нарығындағы импорттық өнімнің үлесі жоғары: сүт пен кілегей - 72%, жеміс-көкөніс консер-

вілері – 70,5%, ірімшік пен сүзбе – 58,3%, шұжық өнімдері – 44,8%, сары май – 32,8%.

Қайта өңдеу секторының дамуын тежейтін негізгі факторлар мыналар болып табылады: шикізаттың төмен сапасы мен тапшылығы, сондай-ақ шикізатты дайындау, тасымалдау және сақтау логистикасының дамымауы, демек қайта өңдеу қуаттарының толық жүктелмеуі; сауда-логистикалық инфрақұрылымның дамымауы (бұл өндірістік нарықта көптеген ұсақ кәсіпорындардың жұмыс істеуіне және өнімнің негізсіз қымбаттауына әкеп соғады) [12].

Талдау көрсеткендей, азық-түлікке деген ішкі қажеттілікті қамтамасыз ету үшін мынадай басым өнім түрлерін: құс етін, ет өнімдерін, сүт өнімдерін, балықты, өсімдік майын, жеміс-көкөніс өнімдері мен қантты өндіруді дамыту қажет. ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша 2021 жылы жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарды жаңғырту және жаңа кәсіпорындарды енгізу арқылы қайта өңдеу қуаттарын кеңейту жоспарлануда: ет өңдеу кәсіпорындары – 52,0 мың жылына шикізат тоннасы, сүт өңдеу кәсіпорындары – 134,6, картоп және жеміс-көкөніс кәсіпорындары – 540, өсімдік майы – 2051, қант – жылына 1216 мың тонна шикізат.

Тұжырымдар. Қорытындылай келе, зерттеу нәтижелері бойынша ауыл шаруашылық өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін:

1. Шаруашылық жүргізудің мынадай басым бағыттары бойынша жүзеге асырылуы тиіс АӨК ұйымдық-экономикалық құрылымын жетілдіру: ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді қаржылық сауықтыру; шаруашылық ішілік қатынастардың оңтайлы модельдерін, өндіріс пен еңбекті ұйымдастыру нысандарын енгізу;

2. АӨК-дегі интеграцияны дамыту: ауыл шаруашылығы өнімін өндіру, қайта өңдеу және өткізу жөніндегі ауыл шаруашылығы өндірістік кооперациясы; ауыл шаруашылығы кредиттік кооперациясы;

3. Жеке қосалқы шаруашылықтарда өндірілген ауыл шаруашылығы өнімін өткізу үшін тұтыну кооперациясы; сатып алуды, сақтауды, тасымалдауды, қайта өңдеуді және өткізуді біріктіретін агроөнеркәсіптік құралымдарды дамыту;

4. Материалдық ресурстардың тиімді нарығын қалыптастыруды көздейтін аграрлық нарықтарды ұйымдастыру: өндіріс пен өткізудің көлденең және тік интеграциясы есебінен өнімді өндірушіден соңғы тұтынушыға дейінгі; сатып алу және тауар интервенцияларын жүргізу қажет.

Осылайша, агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуы, яғни әр түрлі агроөнер-

кәсіптік құрылымдарды құрумен және тиімді жұмыс істеумен байланысты. Атап айтқанда, ауыл шаруашылығы кооперативтерін қалыптастыру және олардың жұмыс істеуі ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту үшін жағдайлар жасауға, өңірдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, ауыл халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыруға және экологиялық қауіпсіз ауыл шаруашылығы өндірісін енгізуге ықпал ететін болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Беленов О.Н. Конкуренентоспособность стран и регионов / О.Н.Беленов, А.А. Анучин: учебное пособие. – М.: КноРус. - 2019 – 142 с.
- 2 Азатбек, Т.А. Конкуренция и конкурентоспособность/Т.А. Азатбек, Н.Д. Есмагулова: уч. пособие.-Алматы: TechSmith, 2018.- 280 с.
- 3 Послание Первого Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность, 2017.- 10с.
- 4 Ашимбаева, А.Т. Национальная экономика Казахстана в условиях глобализации / А.Т. Ашимбаева.- Алматы, 2015.- 408 с.
- 5 Филимонова, Н.Г. Оценка экономического механизма аграрного сектора как инструмент обеспечения продовольственной безопасности региона / Н.Г.Филимонова, М.Г.Озерова // Национальные интересы: приоритеты и безопасность.- 2016.-№ 2.-С. 81-93.
- 6 Тиреуов, К.М. АПК Казахстана в условиях глобализации экономики: моногр. / К.М. Тиреуов: монография.- Алматы, 2016.- 229 с.
- 7 Комитет по статистике МНЭ РК [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 09.11.2020).
- 8 Аникеева, О.П. Социальная ответственность бизнеса и международная конкурентоспособность / О.П. Аникеева: учебник.-М.: Юрайт, 2019. - 169 с.
- 9 Тиреуов, К.М. Перспективы повышения безопасности продовольствия на рынке животноводческой продукции Казахстана / К.М. Тиреуов, Г.Рахимжанова // Проблемы агро-рынка.- 2019.- № 2. - 131-137 с.
- 10 Комарова, И.П. Устойчивая конкурентоспособность компаний высокотехнологичных отраслей / И.П. Комарова.- М.: Русайнс. - 2017. - 118 с.

11 Министерство сельского хозяйства РК [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <http://www.gov.kz> (дата обращения: 09.11.2020).

12 Kalykova, B. Rural territories of Kazakhstan: realities, problems and solutions / B. Kalykova // Problems of AgriMarket. - 2020. - № 3 (44). - P. 209-215.

References

- 1 Belenov O.N. Competitiveness of countries and regions / O. N. Belenov, A. A. Anuchin: training manual. –M.: KnoRus.- 2019 - 142 p.
- 2 Azatbek, T.A. Competition and competitiveness / T.A. Azatbek, N.D. Esmagulova: training manual. - Almaty: TechSmith, 2018. - 280 p.
- 3 Message of the First President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan “The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness, 2017.- 10p.
- 4 Ashimbayeva, A.T. National economy of Kazakhstan in the context of globalization / A.T. Ashimbayeva. - Almaty, 2015. - 408 p.
- 5 Filimonova, N.G. Assessment of economic mechanism of agricultural sector as a tool for ensuring food security in the region / N.G. Filimonova, M.G. Ozerova // National interests: priorities and security. - 2016. –№ 2. - P. 81-93.
- 6 Tireuov, K.M. AIC of Kazakhstan in the context of economic globalization: monograph. / K.M. Tireuov: monograph.- Almaty, 2016.- 229p.
- 7 Committee on Statistics of the MNE RK [Electronic resource].- 2020.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (date of access: 09.11.2020).
- 8 Anikeeva, O.P. Social responsibility of business and international competitiveness / O.P.Anikeeva: textbook.-M.: Yurayt.-2019.-169p.
- 9 Tireuov, K.M. Prospects for increasing food safety on livestock products market in Kazakhstan / K.M. Tireuov, G. Rakhimzhanova // Problems of AgriMarket.-2019.-No.2.-P.131-137.
- 10 Komarova, I.P. Sustainable competitiveness of companies in high-tech industries / I.P. Komarova.- M.: Ruscience. -2017. - 118 p.
- 11 Ministry of Agriculture RK [Electronic resource].- 2020.-URL: <http://www.gov.kz> (date of access: 09.11.2020).
- 12 Kalykova, B. Rural territories of Kazakhstan: realities, problems and solutions / B. Kalykova // Problems of AgriMarket. - 2020. - № 3 (44). - P. 209-215.

Авторлар туралы ақпараттар:

Омарбакиев Лутпулла Амурулламович, экономика ғылымдарының докторы, «Қаржы» кафедрасының профессоры, «Тұран» университеті, 050013, Сәтпаев к-сі, 16-а, Алматы, Қазақстан, omarbakiyev@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3474-6244>

Жарылқасын Жарылқап Қойбақұлы, PhD докторанты, «Әлемдік және ұлттық экономика» кафедрасы, «Тұран» университеті, 050013 Сәтпаев к-сі, 16-а, Алматы, Қазақстан, jarylqap@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4133-7801>